

ВАЛЕРІЙ КАЗАКОВ,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії, теорії та методології соціології Інституту соціології НАН України

Концепція нового соціального конфлікту Алена Турена

Abstract

The paper comprehensively analyzes the approach to a problem of a new social conflict suggested by the well-known French sociologist Alain Touraine. According to A. Touraine's 'sociology of action', the substance of conflict at the macrolevel comes through implementation of historicity, or a society's ability to construct itself using a set of sociocultural patterns. The essence of a new conflict is not expressed through a fight for justice, freedom, brotherhood or equal rights anymore. It lies in the struggle for happiness as a general inner feeling of satisfaction. Generally, the Authority and the Human become key actors of a new conflict. Its distinctive features, such as totality, expanding scope, diffuse and permanent nature, constructedness, de-institutionalization and ubiquity determine individualized, spontaneous and recurrent character of conflict in all spheres of social life.

This is a collective-supported struggle of everyone for all — against administrative machinery and any form of domination, even against established norms and rules. At the mesolevel, conflict manifests itself in the form of new social movements considered as direct conflict actions. Those movements do not support any ideology or power struggle (like working class movement at an earlier time). They are neither related to any political organizations nor help to win popular vote. Instead of this, new social movements declare certain ideas, values, and goals meeting with approval among most people. At the microlevel, conflict is mirrored in a research technique of sociological intervention that firstly implies in-depth study of small social groups and behavior of their members over a long period of time.

Сучасна соціологія конфлікту, як і конфліктологія, виходить із того, що конфлікт у суспільстві є нормою, тобто в соціумі неминуче відбуваються різноманітні за змістом і формою, за їхніми суб'єктами, механізмами переміг та наслідками соціальні конфлікти.

Перехід найрозвиненіших країн до постіндустріального етапу розвитку, активізація процесів модернізації й навіть постмодернізації — в інших, викристалізація нового типу суспільств, хоч там як їх називати (постіндустріальне, інформаційне тощо), не могли не породити нових соціальних конфліктів усередині того чи того конкретного соціуму, учасниками яких стають нові суб'єкти. Зокрема, найяскравіше це виявилось в цілому ланцюзі нещодавніх “оксамитових”, “квіткових”, “ісламських” і т.ін. революцій, що становлять одну із форм нових внутрішньодержавних конфліктів.

Масштабні та якісні зміни в усьому світі, які вже сталися або тривають у даний час, зокрема розпад Радянського Союзу, пришвидшений розвиток таких країн, як Індія, Китай, Бразилія, перетворення їх на значущих світових акторів, розширення “клубу” ядерних держав, зростання кількості країн, що володіють ракетною зброєю, тощо — усе це не могло не заторкнути сфери конфліктів і призвело до появи нових типів конфлікту.

Нові соціальні конфлікти стали об'єктом різноманітних теоретичних та емпіричних досліджень, базою для розроблення низки концепцій і теорій, у межах яких їхні автори (Р.Дарендорф, С.Гантингтон, І.Валерстайн, А.Тофлер, А.Акорнеро та ін.) намагалися зрозуміти, що таке сучасний соціальний конфлікт, у чому полягають його сутність, зміст, особливості, у чому його відмінність від старого класового конфлікту, якими є його форми, типи, наслідки.

Новий соціальний конфлікт став предметом дослідження відомого французького соціолога Алена Турена. Його концепція нового соціального конфлікту базується на кількох основних тезах.

По-перше, однією з основних категорій “соціології дії”, або “соціології суспільних рухів” А.Турена є категорія “історичність”. Зокрема, він пише, що має “замінити уявлення про громадське життя, ґрунтоване на понятті суспільства, еволюції та ролі на інше, в якому таке саме центральне місце посідатимуть поняття історичності, суспільного руху і суб'єкта”. Під історичністю він має на увазі “здатність суспільства конструювати себе, виходячи з культурних моделей і використовуючи конфлікти і суспільні рухи” [1, с. 9–11], або, стисло, “здатність суспільств продукувати самих себе” [1, с. 42]. Однак історичність — доволі складна категорія, яку не можна тлумачити спрощено й однозначно.

Передусім слід вирізнити її основні атрибутивні характеристики і смисли. Історичність насправді являє собою здатність суспільства конструювати або продукувати й змінювати себе. Разом із тим вона передбачає сукупність різноманітних ресурсів, першою чергою не матеріальних, а культурних, точніше, соціокультурних, тобто “сукупність інструментів, культурних орієнтацій, можна було б сказати, інвестицій, на підставі яких формуються різні види суспільної практики” [1, с. 58] і суспільство саме себе перетворює, конструює. Своєю чергою, культура є сукупністю засобів і моделей, якими актори намагаються управляти, які вони воліють контролювати, які вони освоюють чи обговорюють між собою перетворення їх на соціальну організацію. Таким чином, культурні моделі, перетворюючи суспільство, самі є об'єктом управління, контролювання, а відтак, і конфлікту, а також об'єктом діяльності зі створення їх з боку певних соціальних сил. За своїм

змістом вони охоплюють різного штибу зразки — від моральних постулатів до пізнавальних парадигм, від способів економічної поведінки до уявлень про здатність суспільства впливати на самого себе [див.: 1, с. 65], а також засоби і методи управління, суспільні практики, норми й інститути тощо. Назагал культурні моделі відповідають, хоча й не тотожні тому, що услід за Бурдьє називають соціальним, інтелектуальним, культурним, політичним та іншими видами капіталу. Історичність як утілення даних моделей у конструюванні суспільством самого себе реалізується через соціальний конфлікт, тобто історичність передбачає наявність у суспільстві соціального конфлікту.

По-друге, Ален Турен, кажучи про конфлікт, має на увазі “центральний конфлікт”, притаманний як усім сучасним, так і всім попереднім суспільствам. Однак новий, сучасний конфлікт, за його словами, “не означає ані суперечності, ані бунту, він є соціальною формою історичності, самопродукування суспільства” [1, с. 82]. У термінах сучасних теорій конфлікту, це радше не наявний реально, а лише потенційний конфлікт. Він розподіляє співтовариство на дві соціальні групи: тих, хто є агентом і володарем культурних моделей, керує ними, і тих, хто бере в них лише залежну участь, сприймає їх як певну даність і прагне звільнити їх від впливу з боку влади.

У суспільстві існує деякий правлячий клас як “особлива соціальна група, що перебирає на себе тягар історичності”. Ототожнюючи себе з історичністю, водночас ототожнює її зі своїми особливими інтересами і є “прогресистським” тією мірою, якою він ініціює найвищий рівень впливу суспільства на самого себе і веде боротьбу проти раніше панівних верств і старих інструментів соціального контролю. Тобто будь-який правлячий клас схильний ототожнювати себе з історичністю і реалізувати її шляхом запровадження й підтримки в суспільстві соціального порядку. Він вільний від примусових норм, наявних у суспільстві, позаяк здатен використовувати їх у своїх інтересах і домагатися для себе, завдяки цьому, вигід і привілеїв, що їх він активно захищає [див.: 1, с. 137].

У будь-якому індустріальному суспільстві “центральний конфлікт” ідентичний; відмінність полягає в деяких особливостях, і в цьому сенсі його можна назвати типовим конфліктом. При цьому обидві протилежні одна одній у конфлікті сторони перебувають в одному культурному просторі, й “боротьба між класами точиться за контроль над певним культурним полем, за управління засобами, якими суспільство саме “себе продукує”...” [1, с. 65]. Зокрема, конфлікт промисловців і робітників розгортається “в центрі індустріального суспільства, обидва табори вірять у промисловість і поділяють ті самі культурні цілі, але ведуть між собою боротьбу за те, щоб надати промисловій культурі протилежних соціальних форм” [1, с. 20]. Власне, вони борються за управління індустріалізацією, за ті чи ті засоби й методи її здійснення, а також за ту чи ту специфічну форму індустріальної організації праці [див.: 2].

По-третє, центральний, по суті, лише потенційний конфлікт матеріалізується в суспільному русі. Це третя і базова теза Турена. Проте в цьому контексті розуміння й трактування ним історичності дещо неоднозначні. Так, Турен пише, що “суспільний рух — це конфліктна дія, через яку куль-

турні орієнтації, поле історичності трансформуються у форми громадської організації, визначені одночасно загальними культурними нормами і відносинами соціального панування” [1, с. 87]. При цьому Турен, з одного боку, наголошує, що суспільний рух — це дія суб’єкта, “культурно зорієнтована й соціально конфліктна дія деякого суспільного класу, що визначається позицією панування або залежності в процесі привласнення історичності, тобто тих культурних моделей інвестиції, знання й моралі, щодо яких він сам зорієнтований” [1, с. 89]. А отже, йдеться про реальний, а не потенційний конфлікт. Але, з іншого боку, Турен зводить суспільний рух до його суб’єктів, “акторів, протиставлених один одному відносинами панування і конфлікту”, які “мають однакові культурні орієнтації і борються між собою за суспільне управління цією культурою і продиктованими нею формами діяльності” [1, с. 20]. Далі він відзначає, що поняття “суспільний рух” — нове стосовно всього того, що ми могли б назвати суспільними силами, “чи то в рамках еволюції (сили прогресу або спротиву прогресові) або функціонування даної системи” [1, с. 41]. І зрештою Турен відзначає, що між суспільними рухами і класами існує чимала близькість. Але стверджуючи, що в межах його теорії “бажаніше говорити про суспільні рухи, а не про суспільні класи” [1, с. 9], сам доволі часто замість поняття “суспільні рухи” використовує категорію “класи”: “Соціальні класи — це не просто групи, що володіють нерівними ресурсами або можливостями. Правлячий клас управляє історичністю, тобто сукупністю засобів, якими суспільство не відтворюється, а продукує власне існування і його смисл... суспільство, наділене історичністю, здатністю до самозмінення, обов’язково поділене на класи: вищий клас управляє нагромадженням, а народний клас відчуває на собі тягар нагромадження” [1, с. 77]. А в іншому місці, зазначивши, що соціальне використання культурних моделей поділяє акторів, він пише, що їх “можна назвати класами або суспільними рухами” [1, с. 193].

Разом із тим можна стверджувати, що, кажучи про класи, Турен розуміє поділ суспільства на дві основні соціальні групи в центральному конфлікті, який є лише потенційним, у межах якого клас ще не став діючим суб’єктом. Коли ж Турен пише про суспільний рух, то йдеться вже про конкретні дії суб’єкта в реальному конфлікті, котрий і є суспільним рухом.

Безумовно, Турен розуміє, що фіксована ним, як і багатьма іншими, криза соціології віддзеркалює кризу старого, або сучасного йому суспільства, його зміну і трансформацію, перехід до нового суспільства. Але до якого суспільства здійснюється перехід, якими є його найхарактерніші риси, якою є його сутність?

З точки зору Турена, це суспільство можна назвати надіндустріальним “у тому сенсі, що великі організації поширюють свій вплив не лише на царину виробництва, а й майже на всі аспекти громадського життя: від інформації до здоров’я, від наукових досліджень до урбанізації” [1, с. 40]. Він критикує і відкидає ідею про децентралізаційну роль нової техніки. На противагу їй Турен висловлює ідею про концентрацію й дедалі більшу роль влади і держави в новому суспільстві, в якому влада не лише визначає форми організації праці, як в індустріальному суспільстві, а й приписує спосіб життя, поведінки, потреб [1, с. 40]. Влада стає (через приписи, нав’язування) то-

тальною, проникає в усі сфери життєдіяльності людини й починає панувати в них. Змінюється і влада і саме суспільство, тому “потрібно очікувати майже повсюдної появи нових акторів і нових *суспільних конфліктів*. Тоді *завдання соціології* вбачається в тому, щоб вивчати цих акторів і конфлікти, що вимагає від неї цілком відмовитися від пошуку “законів громадського життя”, хоч би якої природи вони були” (курс. мій. — В.К.) [1, с. 40], — стверджує Турен.

Однаке розуміння нового суспільства суто як надіндустріального, на його думку, недостатньо. Не зовсім точно було б назвати нове суспільство і техніцистським. Найадекватнішим є визначення його як програмованого. Для такого суспільства характерне створення колосальних апаратів виробництва й управління інформацією в більшості, якщо не в усіх сферах його функціонування, що призводить до нової концентрації влади навіть там, де раніше вона була незначною. Понад те, в такому суспільстві апарати різних видів влади (політичної, економічної, наукової, релігійної тощо) виявляються тісно взаємозалежними, а це ще більше посилює її концентрацію і могутність. Цій концентрації сприяє модернізація, пришвидшення змін, атомізація суспільства, руйнування традицій, позбавлення людини її коренів (сімейних, географічних тощо).

У програмованому суспільстві влада не лише втручається в умови організації праці та виробництва, а й отожднює себе з управлінням усіма системами інформації, що дає їй змогу визначати, нав'язувати, контролювати й використовувати у своїх інтересах засоби та способи технічних, технологічних та інших змін, а відтак, власне, програмувати їхні результати. Технологічний вибір виявляється передусім політичним, а в ширшому плані — культурним або соціальним (у найширшому розумінні цього терміна), незалежним від самої техніки й технології. “Соціальна влада, втручаючись безпосередньо у сферу виробництва, визначає і спрямовує застосування технології” [1, с. 135], — вважає Турен. З його точки зору, чим більшою є технологічна детермінація суспільства, тим нижчим є рівень його розвитку. Тому нове програмоване суспільство першою чергою характеризується “дедалі більшою здатністю колективів впливати на самих себе” [1, с. 40] — продукувати самих себе, продукувати свої потреби, створювати їх, виходячи зі своїх інтересів. У найширшому плані — не використовувати або просто контролювати наявну в дійсності реальну історичність, а виробляти, конструювати її.

Питання в тому, хто реалізує цю функцію й у чому полягає центральний соціальний конфлікт нового суспільства. “Спокусливо передовсім сказати, що центральний соціальний конфлікт полягає в протистоянні директорів і службовців, тих, хто замислює, формулює й управляє програмами виробництва, і тих, хто їх застосовує і випробовує” [1, с. 137]. Проте в наш час відбувається поступова пролетаризація спершу нижчих чиновників, потім середніх, а слідом за ними і “професіоналів”, тобто службовців найвищого рангу. В програмованому суспільстві протистоять великі апарати управління і виробництва, з одного боку, і споживачі — з іншого: система освіти, наприклад, протистоїть конкретним учням, студентам або тим, хто виступає від їхнього імені (нові суспільні рухи); державний апарат протистоїть конкретним громадянам або громадянському суспільству, що виступає від їх-

нього імені, новим суспільним рухам. Апарати влади, або системи влади створюють потреби конкретних соціальних акторів (споживачів) або намагаються дедалі більшою мірою впливати на попит як окремих індивідів, соціальних груп, так і суспільства загалом, надаючи більшій значимості тим їхнім потребам, які мають відображати інтереси влади як соціального інституту. Цю специфічну “владу апарату доречно називати *технократією*” [1, с. 138], причому незалежно від характеру апарату, який може бути державним, приватним, суспільним, капіталістичним або соціалістичним, колективістським тощо. Тому технократію не можна ототожнювати лише з державною адміністрацією, включно з центральною, і з державою як такою. Назагал споживач має виходити з власних потреб, але технократія створює для нього і нав’язує йому інші потреби, що відповідають її інтересам. Слід також наголосити, що технократія не є якоюсь конкретною особою ба навіть групою осіб, котрі також є споживачами, технократія — це влада взагалі, влада як певний соціальний інститут, влада будь-якого характеру, типу і форми. З іншого боку, потреби споживача в новому суспільстві — це і певна кількісно вимірювана сукупність їх, і певні потреби якісного характеру, що становлять глибокі базисні засади особистості. Поняття, що їх відображають, “не мають ясного соціологічного смислу, але вони вказують на бажання протиставити технократичному моделюванню попиту інший спосіб життя, інші преференції” [1, с. 138]. Значною мірою вони виражають соціальну, культурну, політичну й іншого виду автономію актора (особистості), або його самостійність, можливість реалізації творчого потенціалу і самореалізації.

Ці потреби мають діставати вияв у деякому загальному центральному пункті, що їх об’єднує. У соціумах, що передували програмованому суспільству, такими пунктами були свобода, справедливість, тоді як у ньому “центральним пунктом протесту і вимог є *щастя*, тобто образ такої організації громадського життя загалом, що визначений залежно від потреб, виражених найрізноманітнішими індивідами і групами” [1, с. 139].

Щастя виступає як деякий спільний знаменник для всіх соціальних акторів, що беруть участь у соціальному конфлікті програмованого суспільства, як їх найабстрактніша потреба, мета і завдання, а також узагальнений результат зіткнення. При цьому його досягнення за рахунок нещастя інших заперечує саме досягнення щастя даним актором, тобто щастя за рахунок нещастя інших неможливе.

Конкретним виявом досягнення цього стратегічного завдання буде, на думку Турена, наприклад, актуалізація і розв’язання проблеми самоврядування. Так, він пише, що вже зараз, “оскільки ідея управління замінила собою ідею організації, природно, що тема самоврядування заступає тему соціалізму, тобто робочого контролю організації праці” [1, с. 139]. Звідси розв’язання багатьох актуальних проблем, особливо тих, що заторкують конкретних людей з їхніми конкретними інтересами, необхідно перенести із загальнонаціонального на регіональний і місцевий рівень “Вихідним рубежем боротьби проти “випадання” людини із суспільства, її десоціалізації є місцева влада”. І взагалі, на думку Турена, “головні проблеми Європи перебувають сьогодні на комунальному рівні” [3, с. 46]. Тому вельми актуально говорити не лише про єдину і цілісну Європу, а й про Європу регіонів, Євро-

пу громад, понад те, з його точки зору, “Європа, створена за зразком і подобою Великої Франції, не має смислу”. Багато громадян, зокрема у Франції, висловлюючись на користь ЄС, намагаються “захиститися від абсолютної національної держави з її надмірним примусом. З допомогою Європи першою чергою жадають “вислизнути” з-під французької адміністрації. Цей феномен насправді існує і в інших країнах. Я гадаю, що в ньому прихований один із важливих вихідних пунктів для визначення тієї моделі суспільства і культури, котра, власне кажучи, йде всупереч європейській традиції” [3, с. 47], — пише французький соціолог.

У новому суспільстві ділянку (об’єкт, об’єкти) соціального конфлікту не можна чітко визначити, тоді як раніше це були земля, права і свободи громадянина, справедлива винагорода трударів тощо. Крім того, розмитими є грані та сторони конфлікту. Одним із його суб’єктів є влада як така, в деяких формах присутня й у громадянському суспільстві та нових соціальних рухах. Разом із тим “у програмованому суспільстві активність належить соціальній діючій особі в будь-якій із її ролей, можна навіть сказати, що це — людина як жива істота. От чому вимога висувається від імені цілого, чи то йдеться про індивіда, взятого в його тілесності та його проектах, чи то про спільноту”. Таким чином, суб’єктами сучасного конфлікту в узагальненому вигляді є Влада і Людина взагалі. У модернізованій і найбільш актуалізованій формі це конфлікт між державою і громадянським суспільством. Унаслідок цього конфлікт наділений винятковою масштабністю, тотальністю, він повсюдний, може спалахнути будь-де й у будь-який час. Але в цьому також полягає його слабкість, адже майже внеможливлюється “велика пожежа” [1, с. 139]. Загалом Турен вважає, що “програмоване суспільство є також обов’язково суспільством протесту, уяви, утопії, позаяк воно цілковито ґрунтується на соціальному конфлікті між апаратами, що мають здатність і владу програмувати, і тими закликками до творчості і щастя, яким постійно загрожує логіка вищезгаданих апаратів” [1, с. 144].

З точки зору Турена, природу сучасного соціального конфлікту в новому суспільстві визначають чотири моменти.

Перший: поступово і постійно зникають сфери суспільства, що їх раніше від конфліктів захищало священне (релігія), традиційне, національне, ідеологічне. Новий конфлікт пронизує все суспільство, всі його сфери, раніше вільні від старого конфлікту: науку, освіту, приватне життя (родину, виховання, сексуальні стосунки тощо). Таке поширення конфліктів послаблює роль *інтелігенції* як сукупності освічених людей, які слугують посередниками між політичною системою і верствами населення, виключеними з неї [1, с. 147].

Другий момент: новий конфлікт, і в цьому його головна трансформація, розгортається не в ім’я громадянина, трудівника чи пересічної людини, а в ім’я колективу. Тобто боротьба точиться не за політичні права проти феодальної аристократії, не за справедливу матеріальну винагороду проти капіталістичного підприємця, а ведеться ще більша боротьба на захист вимог усіх і кожної конкретної людини, яка реалізує себе як людина лише через колектив. Ця боротьба точиться проти апарату панування, самого панування як панування взагалі, проти маніпуляції людиною, приниження її як особистості.

Турен пише, що “спротив глобальному пануванню не може відбуватися в межах якоїсь однієї соціальної ролі, він набуває значення, тільки якщо мобілізується весь колектив загалом” [1, с. 149]. Зрештою це означає, що до конфлікту залучається і бере участь у ньому кожен, незалежно від того, усвідомлює він це чи ні, бере участь активно чи пасивно, організовано чи стихійно. Власне, це боротьба не так проти окремих особистостей або соціальних груп (класів), як проти “системи”, організації, безособового бюрократичного апарату, чинних норм і правил поведінки, зокрема й у сфері культури і моралі, проти самої культури і моралі [див.: 4].

Третій момент: поширеність конфлікту в усіх сферах життєдіяльності суспільства і залученість до нього кожного призводять до стирання грані між конфліктами й іншими типами нонконформістської поведінки, включно з хибними й кримінальними, до стирання відмінностей між опозиціонером і девіантною особою чи злочинцем. Понад те, конфлікт створюється шляхом витіснення із суспільства різних соціальних груп. Спеціально і свідомо такою політикою формуються різного штибу маргінали і меншини, що становлять опозицію і не можуть не вступати в конфлікт, не протистояти пануванню безособового апарату. Саме “вони є джерелами глобального протесту і водночас місцями добровільного і залежного усамітнення. Чи не зорганізуються в маргінальні міста такого типу молоді й старі, з характерною для них неучастю у великих організаціях?”, — пише Турен. Унаслідок цієї двоїстості маргіналів і різних меншин конфлікт ніби розчиняється: “...видається, дедалі важче побачити безпосередньо “чисті” фундаментальні конфлікти. Все зміщується тепер, маргінальність і експлуатація, захист минулого і вимоги щодо майбутнього” [1, с. 153]. Тобто шляхом створення ізгоїв конструюється своєрідний клапан для виходу накопиченого в суспільстві потенціалу конфліктності, соціальної напруженості. Новий конфлікт створюється системою, навіть якщо для нього відсутні об’єктивні причини.

Четвертий момент: зникає засадова, найбільш значима функція конфлікту. “Ми відкриваємо, що класові конфлікти не є більше інструментами історичних змін” [1, с. 154], — заявляє Турен. Це відбувається тому, що відкидаються концепції історизму й еволюціонізму, опозиція не створює нових утопій, нових ідеалів майбутнього, не формує нових цілей і цінностей. Не виникає більше таких потужних опозиційних рухів, як раніше робітничий (у XIX–XX століттях), а наявна опозиція “розбивається”, розпадається, не може набути єдності, яка б додала їй значущості та впливовості. Її об’єднує зараз лишень критичне ставлення до системи.

Щоб подолати цю ситуацію й ефективно боротися із системою і пануванням апарату, необхідний новий тип демократії, основними якостями якої мають бути глобальність і культурність. Турен, зокрема, стверджує: “Перед лицем правлячих апаратів, що дедалі більше керують усіма аспектами соціального життя, демократія може бути тільки глобальною, культурною в тому сенсі, в якому говорили про культурну революцію. Конфлікт, відтак, має існувати й визнаватися в усіх царинах соціального життя і, особливо, на рівні соціальної й культурної організації, тобто встановленого порядку. Усюди, де існує порядок, має існувати його заперечення” [1, с. 155]. Суспільство “усвідомлює себе як конфлікт”, бо воно являє собою боротьбу

протилежних інтересів за контроль над його здатністю впливати на самого себе [1, с. 156]. Власне кажучи, суспільство, конфліктуючи, точніше вступаючи в конфлікт із самим собою, формує, створює саме себе, позбуваючись тим самим панування, системи, авторитаризму.

Намагаючись знайти бодай якесь фактологічне обґрунтування своєї концепції, Турен говорить про розвиток дедалі більш відмінних одна від одної культур, які є різновидами контркультури й виявами бунту [1, с. 46].

Разом із тим конкретний вияв нового соціального конфлікту, за Туреном, дістає реалізацію в реальних нових суспільних рухах. Він відзначає, що наприкінці 60-х і в 70-х роках ХХ століття на Заході відбувалося певне піднесення різноманітних масових суспільних рухів, які можна назвати новими. Це були екологічні, антиядерні, феміністські та інші рухи широких мас населення. Проте згодом відбувся їх спад. Тому Турен ставить низку питань. Чому відбувалися спочатку їх піднесення, а потім спад, якими є наслідки цих процесів? Чи є вони результатом політичної чи іншого штибу кон'юнктури? Якими є часові, історичні, соціально-політичні та інші межі суспільних рухів?

Вважається, зокрема, що вадою нових суспільних рухів першої хвилі був їхній тісний зв'язок із такими ідеологіями, як гошизм, котрі ставили під питання панування центральної політико-економічної влади; це зовсім не відповідало сутності й природі цих рухів. Самі ж вони виявлялися нездатними до створення нових політичних організацій та ідеологій “великого значення”. Результатом їхньої діяльності було лише створення слабких екологічних (“зелених”) партій, висування кандидатів на різноманітні виборні посади, які збирали куди менше голосів, ніж можна було передбачати.

Разом із тим розвиток будь-якого масового руху, зокрема й нових суспільних рухів (НСР), необхідно розглядати відповідно до двох фаз економічної (та соціально-політичної) кон'юнктури. Період зростання економіки та її успіхів напрочуд сприятливий для розвитку масових рухів, а період спаду економіки веде їх до кризи. У цей час вельми актуальними стають політичні проблеми, які не мають бути пріоритетними для нових суспільних рухів і виникнення яких констатує занепад останніх.

Цей занепад виявляється, наприклад, в активізації тероризму. Активісти масових рухів, особливо старих, ідеологізованих і приречених піти з політичної сцени, шляхом терору намагаються “оживити” їх, надати їм “нового дихання”, масовості, підвищити їхнє політичне значення. Це відбувається за умов кризи державних структур (їх деінституціоналізації), ослаблення ролі колишніх масових рухів та їхньої ідеології, а також активізації “поведінки кризового типу” [1, с. 161] в різних її формах. Власне, тероризм деякою мірою і є реакцією на відсутність чи кризу масових рухів (як старих, так і нових), своєрідною альтернативою їх.

Іншою альтернативою масовим рухам може бути передчасна інституціоналізація їх у формі появи груп тиску в різних органах влади й у політичній системі загалом. Вони домагаються легальним шляхом розв'язання тих чи тих проблем (екології, освіти тощо), на підставі яких могли б виникнути нові суспільні рухи. Умовою реалізації цієї альтернативи є від-

сутність кризової ситуації, особливо у сфері політики, наявність розвиненого парламентського і соціал-демократичного досвіду.

Ще одною альтернативою НСР стають маргіналізація й криміналізація окремих індивідів і цілих соціальних груп (особливо молоді, безробітних тощо), які б могли стати масовою соціальною базою для нових суспільних рухів.

Альтернативою НСР може бути також інституціоналізація конфлікту і нових суспільних рухів, які в цьому разі мають тенденцію знижуватися до рівня “соціальних проблем” і навіть проблем приватного життя. Наприклад, після того як були ухвалені важливі закони, що відповідають феміністським вимогам, рух жінок виявився взагалі ослабленим, така “передчасна інституціоналізація слугує перешкодою для формування справжніх суспільних рухів”. Це зумовлено тим, що відбувається підміна головної мети суспільних рухів якимись приватними, що веде до розпорошення центрального конфлікту на безліч часткових, другорядних ба навіть взагалі незначимих. Проте “коли слабшають у західному світі реалія та ідея класової боротьби, тема Прав Людини набуває всього свого значення, примушуючи ожити традиційну боротьбу громадянського суспільства, що її ведуть проти держави та її військової й поліційної влади інтелектуали” [1, с. 162]. Вона становить сутність нових суспільних рухів і заступає застарілу класову боротьбу в індустріальних країнах Заходу, оскільки “абсолютна держава заступила собою правлячий клас” [1, с. 163]. Таким чином, необхідно говорити радше не про занепад чи зникнення нових суспільних рухів, а про їх “повільне і важке народження”.

Місцем або предметом нового соціального конфлікту стає не організація праці, а вироблення потреб. У цьому принципова відмінність їх від колишніх соціальних рухів, першою чергою від робітничого в будь-яких його формах. Робітничий рух не був цілком суспільним, у багатьох країнах він був підпорядкований політичній дії, пов’язаний з ідеєю революції, тобто насильницького захоплення державної влади. Тому, кажучи про нові суспільні рухи, не можна порівнювати їх із робітничим рухом.

Сьогодні “суспільні рухи можуть розвиватися незалежно від політичних дій і характеризуються насамперед тим, що є суто соціальним” [1, с. 164]. У цьому їхня специфіка і новизна, тому необхідним та ефективним є їхній союз із рухами культурними. Акцентування ними політичних проблем — це вияв їхньої слабкості, тоді як у політизації робітничого руху полягала його сила.

Нові суспільні рухи відрізняються від старих і за своєю формою, і за своїми завданнями, тобто не тільки за своїм характером. Вони втілюються в групі осіб, які формують громадську думку. Новий суспільний рух, на відміну від робітничого руху, може бути не сконцентрованим (тоді як у концентрації полягає сила робітничого руху), а розпорошеним, і в цьому може бути його сила. За нові суспільні рухи не голосують сьогодні на виборах, але пропаговані ними ідеї, проголошені ними цілі й завдання підтримує більшість населення. Тому вони лише здаються слабкими через порівняння їх із робітничим рухом.

Робітничий рух, подібно до багатьох інших старих рухів, діяв заради майбутнього, а нинішні суспільні рухи — в ім'я реалізації “вже сьогодні” наявного у них образу соціального життя.

Старі суспільні рухи традиційно розглядалися лише як підготовчий етап революції. Вони сприймалися “як історичні агенти прогресу, розуму і науки та революції, взятої як знищення ірраціональності традицій і привілеїв і заснування суспільства, керованого за своєю природою законами функціонування й еволюції” [1, с. 196]. Натомість нові соціальні рухи спрямовані не на здійснення революції, а на досягнення демократії, обмеження всевладдя держави, в рамках даного суспільства, на його перетворення на підставі контролю, управління і створення нових культурних моделей. У нових рухів “протест перебуває на глибшому рівні культурних цінностей” [1, с. 187]. Власне кажучи, нові суспільні рухи більш прямо, ніж попередні, піддають критиці цінності культури та суспільства і ґрунтуються не лише на соціальних, а й на інтелектуальних та етичних переконаннях.

У результаті нові соціальні рухи виявляються дедалі автономнішими стосовно політики і політичних вимог, але разом із тим посідають центральне місце як фундаментальна умова демократичного політичного життя. Хоча, як вважає Турен, вони створюють більшу дистанцію між соціальним протестом і політичною дією [1, с. 190].

Слід також зазначити, що старі рухи, особливо робітничий, були, власне, рухами інструментальними, тобто використовувалися як інструменти тією чи тією політичною силою для розв'язання своїх політичних завдань і досягнення своїх політичних цілей. Нові рухи, навпаки, насамперед є експресивними і правлять за приклад поведінки та дії для інших політичних і соціальних сил. Нові соціальні рухи намагаються створити такі відносини між суб'єктами, в яких би жоден із них не диктував іншому смисл і форми його поведінки.

Водночас Турен порушує питання: “...як можуть рухи громадськості з'єднатися, сконцентруватися й зорганізуватися в колективні дії, здатні піддати сумніву центральні форми соціального панування і стати, таким чином, справжніми суспільними рухами?” Відповідаючи на нього, французький соціолог відзначає, що нові суспільні рухи існують немов у трьох соціальних просторах: колективної дії, соціальної організації і систем (або ухвалення рішення). У часовій послідовності передусім необхідно “включитися в соціальну організацію”, усвідомлюючи і “створюючи свою здатність до протесту” [1, с. 165]. На другому етапі здатність до протесту має втілитися в групи тиску, котрі мають набути деякого політичного впливу. Проте цей етап не тотожний передчасній інституціоналізації, яка теж може виявлятися у формуванні груп тиску. Однакові за формою процеси здійснюються в різних умовах, мають різні соціальні наслідки й тому різняться за своєю сутністю. Третій етап — перехід від політичного тиску до власне нових суспільних рухів. Для цього необхідно сформулювати “ясне бачення соціального противника”, свідомо протиставити себе йому й ідентифікувати себе як новий соціальний рух із певними культурними цінностями, що може відбуватися в процесі соціологічної інтервенції.

Цей процес наражається на кілька суттєвих перешкод, серед яких найважливішою є недостатня готовність до нього інтелектуалів, які й надалі інтерпретують колишню практику і колишню боротьбу замість аналізу нових соціальних фактів, що перешкоджає адекватному й ефективному дослідженню і поясненню актуальної реальності. Зрештою ці нові, по суті, рухи ідентифікують себе як вияв нових фронтів антикапіталістичної чи антиімперіалістичної боротьби, що виступає для них головною віссю або центром усіх конфліктів. Тому перехід від другого до третього етапу, тобто “перетворення сили політичного тиску на суспільний рух виявляється важким” [1, с. 167].

Відсутність нової свідомості характерна і для представників влади — технократів. Їхня класова свідомість визначається в наш час більшою мірою механізмами переходу до постіндустріального суспільства (які зараз важливіші для них, а головне — більш очевидні), ніж механізмами його функціонування. Технократи перебільшують значимість колишніх класів і соціальних груп і держави, применшують роль культурних цінностей (культурних моделей), змішують сфери соціальних, соціокультурних і політичних відносин, що виражається в їхніх уявленнях про нові соціальні рухи як такі, що претендують на політичну владу.

При цьому обидві сторони нового соціального конфлікту неясно формулюють свої цілі й завдання боротьби, нечітко уявляють її реальні наслідки. Вони не усвідомлюють, що метою діяльності як верстви можновладців, так і опозиційних рухів стає управління здатністю суспільства впливати на поведінку своїх членів, на їхні потреби й уявлення.

Перешкодою для формування нових суспільних рухів є недостатня гнучкість великих організаційних апаратів — як у сфері економіки, так і у сфері політики. Вони мало репресивні, але не зорієнтовані на проведення реформ, на самотрансформацію, тому ця недостатня гнучкість може привести сили незадоволення до бунту, повстання, революції.

Оскільки відкритість системи (тобто її демократичність) може спричинити передчасну інституціоналізацію конфліктів, поза рухом можуть опинитися значні групи носіїв протесту, які не схильні й не погоджуються на переговори (так і виникає загроза тероризму, маргіналізації). Проте такі не цілком сформовані групи тиску можуть “легко виразити себе” на власному політичному рівні як самостійні автономні актори. Іншими словами, лідери чи активісти НСР можуть відірватися від мас. Разом із тим закритість організацій і репресивність системи (держапарату) може перетворити сили протесту на “революційного агента”. Комбінації цих моментів можуть сприяти чи не сприяти перебігу подій у тому чи тому з-поміж розглянутих вище напрямів.

У наш час на Заході є великою мірою інституціоналізовані сили, що висувають різні вимоги і не бажають іти на переговори і компроміси. Але “видається сумнівним, щоби незадоволення перетворилося на бунти, а останні — на революційні рухи в країнах, де велика політична відкритість” [1, с. 168]. У цих країнах існують і рухи, що виходять із волі до “політичного розриву” (екстремізму, нелегітимних дій тощо) і водночас беруть активну участь у політичному житті, бо є “силою оновлення і розширення демо-

кратії”. Жодна з цих форм боротьби не може бути позначена як головний конфлікт, навколо якого могли б об’єднатися всі інші. Необхідне об’єднання різноманітних суспільних рухів, але це потребує посилення морального виміру кожного з них, виявлення ними волі до того, щоби зрозуміти, визнати й утвердити права всіх інших суб’єктів як рівних, проникнення соціальної боротьби до сфери культури й особистості, що сприяє інтеграції різних форм боротьби в загальний соціальний рух. З цього приводу Турен зазначає, “що сучасна ситуація в західних індустріалізованих суспільствах сприяє формуванню опозиційних течій і навіть перетворенню їх на групи тиску, але момент перетворення їх на суспільні рухи ще не настав” [1, с. 167–168].

Крім того, виникненню на Заході нових суспільних рухів загрожує низка серйозних чинників, багато в чому суб’єктивних. По-перше, країни Заходу починають втрачати свою гегемонію у світі і, як наслідок глобалізації й інтеграції, певну частку свого суверенітету. У таких країнах “виявляється прагнення розриву з пануванням іноземного походження, що веде радше до партизанської війни, ніж до масової дії” [1, с. 171]. По-друге, в цих країнах дедалі відчутнішою стає тенденція до утвердження жорсткої ідентичності, що виявляється у формі радикальних національних або етнічних рухів, не завжди сумісних із демократією. Третьою і найнебезпечнішою загрозою для нових суспільних рухів є позиція лівих інтелектуалів, адже “ніколи в західній традиції не відокремлювалися одне від одного суспільні рухи, демократія і революція” [1, с. 174]. Проте історична практика, особливо ХІХ і ХХ століть, довела поступовий поділ цих понять, як і феноменів, що їх вони відображають. Але серед лівих інтелектуалів і далі зберігається прагнення їхньої інтеграції. Вважаючи, що суспільні рухи своєю революційною дією сприяють зміцненню і розширенню сфери дії демократичних інститутів [1, с. 180], вони схильні до відкритої підтримки режимів, далеких від демократичних принципів.

На підставі викладеного вище можна зробити деякі узагальнення. Розкриваючи сутність і зміст сучасного, або нового соціального конфлікту, А.Турен указує на його особливості.

Передусім ідеться про його тотальність, усезагальність, повсюдність. При цьому важливою є не лише об’єктивна тотальна присутність в усьому реальному соціальному часі та актуальному соціальному просторі, а й розуміння такого модусу існування конфлікту в соціумі. Можна сказати, що це розширює сучасне сприйняття конфлікту як норми, яка постійно і незмінно, скрізь і завжди присутня і реалізується, тобто має у наш час тотальний характер.

Виходячи з такого розуміння сучасного конфлікту, Турен вказує й на другу його особливість, його індивідуалізацію, розглядаючи її як один із найважливіших напрямів змін, що відбуваються в сучасному світі і потребують осмислення для глибшого розуміння сучасного соціуму [5, с. 50]. “Сучасний світ дійшов такого стану, коли увянилося, що індивід і суспільство не відповідають одне одному... Світ Еросу, лібідо і світ раціональної організації, принцип задоволення і принцип реальності антагоністичні, і людське буття, як індивідуальне, так і колективне, кепсько скеровується цим

антагонізмом” [5, с. 52]. Як гадає Турен, принцип задоволення, щастя людини, її індивідуальне буття сьогодні набувають дедалі більшого, якщо не домінантного значення. Стосовно конфлікту індивідуалізація виявляється у багатьох аспектах. Зокрема, відбувається зменшення значимості в перебігу конфлікту таких його акторів, як інтелектуали, еліта, освічені громадяни взагалі в якості посередників, організаторів та ідеологів, але зростає роль окремих конкретних індивідів, попри колективний характер конфлікту. Кожен бере участь у конфлікті (у чому теж полягає вияв тотальності). Це надає конфлікту дедалі більшої стихійності й дедалі меншої зорганізованості. Не кожен індивід знає, хоче або може діяти відповідно до певних правил перебігу конфлікту й інших легітимних і легальних норм. Конфлікт узагалі може відбуватися без жодних правил і норм. Таке ослаблення норм може вести до соціальної дезорганізації, тобто до деінституціоналізації, проте може означати також “посилення культурних ціннісних орієнтацій, які сьогодні відокремлені від соціальних норм і конструйовані на противагу їм” [6, с. 10].

Особливості нового конфлікту багато в чому зумовлені сутністю та роллю притаманної сучасному суспільству влади, що вирізняється тотальністю, всепроникністю, найвищою мірою концентрації і створює потреби й культурні моделі споживання — як для індивіда, так і для соціальних груп і суспільства загалом. Тому центральний соціальний конфлікт сьогодні розгортається між виробленням потреб і управлінням ними та самим споживачем [2, с. 423]. Оскільки однією зі сторін у сучасному конфлікті виявляється не панівний клас і не домінантна соціальна група, а влада взагалі, інша сторона — споживач, тобто кожен конкретний індивід, людина взагалі — бореться проти влади взагалі, проти панування взагалі (проти нав'язування потреб) на користь індивіда. Це боротьба проти “системи”, боротьба кожного за кожного, хоч і з допомогою колективу.

Вироблення потреб як основний об'єкт конфлікту виявляється в соціальних проблемах у всіх сферах життєдіяльності індивіда, в його “людських” проблемах, що належать, зокрема, й до його приватного і навіть інтимного життя. Його інтереси першою чергою мають бути інституціоналізовані й інституціоналізуються як права людини, що постають у сприйнятті індивіда як засади його особистого щастя. “У програмованому суспільстві, — пише Турен, — єдиною основою як протесту, так і контрнаступу є щастя, тобто всеосяжне поняття організації соціального життя, ґрунтованого на врахуванні потреб індивідів і груп у суспільстві” [2, с. 424]. Таким чином, сучасні конфлікти виникають не з приводу власності на засоби виробництва, а з приводу привласнення індивідуалізації [5, с. 53].

Індивідові як людині взагалі протистоїть “знеособлена” (у будь-якій її формі) влада взагалі, що реалізує свої цілі, завдання і повноваження шляхом “знеособленого” панування. Натомість індивід як сторона конфлікту набуває двоїстого характеру. З одного боку, як конкретний індивід (приватна особа) він має боротися проти влади, а з іншого — оскільки часто сам є її структурним елементом як посадовець (як президент, прокурор тощо), має захищати владу, обстоювати “систему”. Його дії мають об'єктивно необхідний, а не суб'єктивно-особистісний характер і незрідка здійснюються

всупереч його бажанню. Разом із тим такі дії не є, особливо за сучасних умов, фатально неминучими: індивід і як посадовець може піти у відставку, відмовитися виконувати наказ, брати участь у війні тощо. Тому внутрішньовладні конфлікти, наприклад усередині великих організацій між директорами і виконавчим персоналом, у сучасному суспільстві набувають специфічного значення [докл. див.: 2, с. 423]. Внутрішньовладні конфлікти, ясна річ, існували завжди, втім, це були конфлікти за владу між індивідами, сім'ями, кланами, соціальними групами, але не конфлікти проти влади як такої, тоді як численні сучасні внутрішньовладні конфлікти набувають специфічної антивладної наповненості. Тому, як стверджує А.Тюфлер, необхідний новий тип демократії, потрібне нове розуміння її, нові теорії, що висвітлюють її сутність. Він ставить акцент на формулі К.Лефора, згідно з якою “демократичні суспільства сьогодні не ті, що поміняли на троні одного государя на іншого, а ті, що залишили трон порожнім або спалили його” [цит. за: 6, с. 11].

У сучасному конфлікті немає “чистих” соціально-класових суб'єктів, як нема і “чистих” за своїм змістом (політичних, економічних тощо) “фундаментальних” конфліктів. І “чистий” конфлікт, і його “чисті” суб'єкти “розпо-рошуються”. Конфлікт ніби “розчиняється” в соціумі, що надає йому тотальності.

“Розчиняються” і суб'єкти конфлікту, а його антивладна, або антинормативна спрямованість веде до стирання грані між конфліктом як протестом чи боротьбою й іншими формами нонконформістської поведінки, включно з кримінальною. Якщо в індивіда, усвідомлює він це чи ні, відсутнє “приспосовництво, пасивне прийняття наявного порядку речей, панівних думок тощо” [7, с. 277], йдеться про нонконформістський конфлікт узагалі, що також є формою вияву тотальності.

Зрештою, найважливішою особливістю сучасних конфліктів є їх конструйованість. Конфлікти штучно створюються з волі й бажання тих чи тих сил, але понад те — створюються, конструюються також їх суб'єкти.

Оцінюючи концепцію А.Турена, необхідно спинитися ще на одному аспекті. Численні дослідники його творчості, особливо в радянський період, піддаючи його ідеї критиків, вказували на зв'язок їх із гошизмом [див.: 8, с. 86, 89, 90 та ін.]. При цьому критики виходили з того, що положення Турена стосуються доби індустріального суспільства, капіталізму і соціалізму, періоду класових конфліктів, у яких одним із головних акторів був робітничий клас. Така критика не зовсім адекватна. Однак потрібно визнати, що деякі ідеї Турена насправді близькі до лівого радикалізму. І зокрема це стосується його концепції соціологічної інтервенції — і як пізнавального методу, і як безпосередньої практики.

Мета соціологічної інтервенції, як стверджує Турен, полягає не в передбаченні подій, а в аналізі механізмів формування колективних дій і, на вищому рівні, суспільних рухів [див.: 1, с. 122–123]. Разом із тим цей метод втілюється у специфічній практиці, в соціології дії. Його сутність — у концентрації уваги на діючих особах, узятих у їхньому конкретному існуванні, але тільки одного цього недостатньо. Необхідно створювати такі ситуації, “де тягар повсякденного становища наскільки можливо зменшений, що дає

змогу діючій особі виражати найсильніше своє заперечення цього становища, свої цілі та своє розуміння тих конфліктів, у які вона виявилася включеною в процесі досягнення даних цілей”. Дослідник вивчає й аналізує не глобальну чи загальну історію, історію класів або націй: він достатньо довго й поглиблено вивчає поведінку конкретних, обмежених груп індивідів. При цьому вивчення перетворюється зі споживання суспільства (пізнання) на його вироблення (практику), оскільки дослідники безпосередньо втручаються в процеси зміни соціуму. Завдяки такого ґибу соціологічній інтервенції “діюча особа може піднятися з одного на інший рівень соціальної дійсності й перейти від поведінки відповіді й адаптації до поведінки проекту і конфлікту” [1, с. 118], — пише Турен.

Невеликі групи є базою масових рухів: у цьому їхня значимість, і саме тому вони мають бути об’єктом дослідження. Важливий радше не розмір групи, а її специфіка. Групи діючих осіб, “*групи інтервенції*”, поміщаються в штучно створену ситуацію, в якій люди більшою мірою “сприймають себе виробниками історії, історій, зміни власного становища, ніж у звичайному житті” [1, с. 119]. У групі інтервенції вирізняється “*група активістів-аналітиків*”, котра може також збігатися з нею за складом. Так, активісти, будучи діючими особами, не припиняючи своєї діяльності, проводять також аналітичну роботу стосовно неї. При цьому між роллю активіста і роллю аналітика-учасника немає суперечності, оскільки аналіз спрямований на виявлення найглибшого змісту дії. Але відмінність між ними є: діюча особа обстоє свої ідеї, ідеологію, свої інтереси, свою діяльність, а аналітики — їхній смисл і значення. Крім двох відзначених груп формується й третя — “*співрозмовники*”, які є “дружніми чи ворожими соціальними партнерами в реальному житті”. Існує, зрештою, й четверта група — “*дослідники*”. “Співрозмовники”, використовуючи першою чергою свій досвід, а не ідеологічні настанови, обмінюються думками з діючими особами (“групою інтервенції”). Натомість завдання дослідників полягає в тому, щоб “завадити сторонам, що розмовляють, уникнути дискусії або штучно її обмежити”, оскільки важливо, щоб усередині групи виявилось якомога більше розмаїття і були презентовані головні напрями боротьби або дії, а також “щоб одночасно вичалялися діючі особи, включені в соціальні відносини” [1, с. 120].

Таким чином, після “зустрічей” діючих осіб зі співрозмовниками під контролем дослідників відбуваються “закриті (окремі) засідання” груп інтервенції, на яких розглядаються минулі зустрічі зі співрозмовниками й аналізується поведінка їх учасників. У процесі “закритих засідань” дослідники вивчають поведінку діючих осіб і проведений ними самоаналіз із метою розвитку свідомості.

Потім групи діючих осіб (інтервенції) об’єднуються і діють спільно, як “*групи свідків*” дебатів зі співрозмовниками, що відбувалися раніше. У цих групах точаться дискусії, подібні до попередніх, але в перебігу останніх дебатів “групи свідків” трансформуються в “*групи осіб*”. Це відбувається як поворот, що полягає в “установленні дистанції стосовно практики й у виробленні спільних її інтерпретацій” [1, с. 121]. Цей перехід від ідеологічного аналізу до ідентифікації наявного в дії суспільного руху Турен називає “*конверсією*”. Її можна стимулювати і пришвидшувати діями дослідника. Він на-

дає групі діючих осіб, що переходять від “групи свідків” до “групи осіб”, певний образ суспільного руху, що надає їхнім діям вищого морального, естетичного, ідеологічного, політичного тощо смислу. У цьому плані соціологічна інтервенція зводиться “до акту навіювання тим більш успішного, що дослідник пропонує групі дуже привабливий образ її практики і сам стає на місце лідера групи” [1, с. 124]. При цьому група діючих осіб має визнати пропонуваній їм образ своїм і самоідентифікуватися з ним, відтворюючи у своїх подальших діях цілі, завдання, мотиви та поведінку цього суспільного руху.

На прикладі методу і практики соціологічної інтервенції Турен демонструє, як можуть конструюватися ті чи ті (в принципі, будь-які) соціальні групи, соціальні рухи, конфлікт, діяльність індивідів, а також самі індивіди і суспільство. У цьому Турен близький до Маркса, який у “Тезах про Феєрбаха” пише: “Збіг зміни обставин і людської діяльності може розглядатися і бути раціонально зрозумілим лише як *революційна практика*” [9, с. 2]. Щоправда, Турен ігнорує “зміну обставин” і їхній “збіг” зі зміною людської діяльності, і в цьому моменті полягає розбіжність із Марксом.

Якщо виходити із запропонованого Туреном підходу, наука трансформується в соціальну технологію, у засіб маніпуляції людьми, із засобу пізнання істини перетворюється на інститут влади, в саму знеособлену владу, котру критикував Турен. Мова йде не про опис і пояснення дійсності в цілому (“обставин” і “зміни обставин”, за Марксом), а про дослідження “обмежених груп”, їхньої діяльності, зміни їх “так і тепер” у розрахунку на те, що такі зміни змінять і суспільство загалом. Праця Турена, в цій своїй частині, спрямована радше на пропаганду, ба навіть на “живу практику” (“пряму дію”) з перетворення світу. Коли він пише про те, чому має бути “так і тепер”, про те, як діяти “так і тепер”, це і є певна форма історизму (за Попером) — “історичного пророцтва” [див.: 10, с. 32], що проектується на теперішнє, із характерною для історизму лінійністю, запереченням або ігноруванням варіативності розвитку тощо. Турен виходить із належності в дійсності; розглядувана частина його праці близька до інструкції, указівки на здійснення “прямої дії”, не позбавленої лівацького радикалізму.

До такого розуміння ідей Турена схиляють і його висловлення з приводу можливості ігнорування суб’єктом тих чи тих норм у своїй поведінці, щодо боротьби проти влади взагалі, а відтак, і проти влади моралі або культури, що дуже близькі до анархізму.

Проте серед викладених вище ідей А. Турена є також положення методологічного характеру. Зокрема, він вирізняє у найбільш узагальненому вигляді такі специфічні особливості сучасного соціального конфлікту, як тотальність, розчинення, антивладність, нонконформізм, конструйованість, деінституціоналізація, індивідуалізація, деідеологізація. Сьогодні у багатьох розвинених країнах нові суспільні рухи як форми вияву сучасного соціального конфлікту зводяться до зіткнення держави і громадянського суспільства, передовсім з приводу створення, використання, управління і контролю стосовно різноманітних соціокультурних ресурсів. Такий конфлікт передбачає не захоплення влади, а встановлення контролю над інди-

відами шляхом формування необхідної для певного соціального руху громадської думки.

А. Турен застосовує для дослідження суспільства і розв'язання різноманітних соціологічних проблем конфліктну парадигму. Тобто конфлікт є для нього не лише об'єктом дослідження, а й методологічним підґрунтям — “джерелом розмірковувань”, як він пише, виходячи з цього, створюються його логічні побудови й визначаються цілі та завдання. Тому Турена можна віднести до представників теорії соціального конфлікту, поряд із Дарендорфом і Козером. Він прямо пише, що “бажано було б поставити конфлікт у центр аналізу суспільства” [1, с. 67]. Утім, не слід забувати, що з точки зору самого Турена попередні теорії й концепції соціального конфлікту не тільки застаріли і не в змозі адекватно пояснювати перебіг конфліктів, їх причин, механізми і соціальні наслідки, а й перешкоджають конструюванню нового суспільства, яке програмується акторами шляхом різного штибу соціальних конфліктів.

Література

1. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. — М., 1998.
2. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества // Новая технократическая волна на Западе. — М., 1986. — С. 410–430.
3. Делор Ж., Асснер П., Ле Гофф Ж., Турен А. Что такое Европа? // Свободная мысль. — 1992. — № 10. — С. 41–47.
4. Турен А. Социальные движения, революция, демократия // Свободная мысль. — 1991. — № 14. — С. 32–43.
5. Турен А. Социальные изменения двадцатого столетия // Социологическое обозрение. — 2002. — Т. 2. — № 4. — С. 49–54.
6. Турен А. Социология без общества // Социологические исследования. — 2004. — № 7. — С. 6–11.
7. Философский энциклопедический словарь. — М., 1989.
8. Посконин В.С. Французская публицистика и историография “красного мая” 1968 г. — М., 1982.
9. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — М., 1955. — Т. 3. — С. 1–4.
10. Понтер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. — М., 1992.